Kültür ve İletişim
culture&communication
Yıl: 27 Sayı: 53 (Year: 27 Issue: 53)
Mart 2024 - September 2024 (March 2024 - September 2024)
E-ISSN: *2149-9098*

2024, 27(1): 204-212

*****Kitap Eleştirisi*****

Duygu ONAY ÇÖKER*

Eşyaların Patriyarkası
Dünya Kadınlara Neden Uymaz?

Rebecca Endler, Çev. Çiğdem Canan Dikmen, İletişim Yayınları, 2023 (2. Baskı), 312 sayfa.

Otomobil sporlarında yarışan kadınlar bilirler: "Start" noktasından etapları bitirip servis alanına dönene dek geçen sürede, giydikleri yanmaz iç çamaşırları ve boyunlarına dek kapalı tulumlarıyla saatler süren tuvalete gidememe durumunu her seferinde yaşamak zorundadırlar. Yol üzerinde işemek isteyen erkek yarışçılar arabayı kenara çekebilir, kolaylıkla "rahatlayabilirler". Konvoy da bu nedenle sık sık durur. Öte yandan kadınlar, uygun ve güvenli tuvaletler olmadığı için en az altı-yedi saat süren etaplar boyunca kendilerine bir yer bulmak zorundadırlar ki bu oldukça güvensiz hissettiren bir durumdur. Dahası, tulumun üst kısmını da çıkarmak zorundadırlar. Bu durum, yani erkek egemen tasarım (erkeklerin erkekler için tasarladığı ve standardın erkeklere göre belirlendiği durum) tekil, yarışa münhasır değil. İşte bu kitap ilk kez oldukça kapsamlı bir biçimde, araba kaza testlerinden uzay araçlarına, mutfakta kullandığımız elektrikli çırpıcılardan traktörlere, futbol ayakkabılarından bisikletlere dek pek çok alanda baştan sona "anlamsızca cinsiyetlendirilmiş" tasarımları konu ediyor. Dolayısıyla çok önemli bir boşluğu da dolduruyor. Zira kadınların bir şeyleri başarma ya da yalnızca hayatta kalma

* TED Üniversitesi, Görsel İletişim Tasarımı Bölümü
Orcid no: 0000-0001-5705-8359, duygu.coker@tedu.edu.tr

potansiyellerini tümüyle kullanmalarını engelleyen tasarımlar konusunda "artık farkına varalım ki çözüm üretelim" uyarısı yapıyor. Kitabın temel argümanı şu minvalde özetlenebilir: "Dünya neden şu anda olduğu gibidir ve neden pek çok insana uymaz." Bununla kalmıyor, bu durumu değiştirmek için yapılabilecekler üzerine bir düşünce yürütüyor. Bunu yaparken de yalnızca patriyarka eleştirisini değil, kar maksimizasyonu konusunda uzlaşmaya varmak için patriyarka ile işbirliği yapan kapitalizm eleştirisini de temel alıyor ve iki temel hat belirliyor: Erkek egemen tasarıma örneklerle dikkat çekmek ve tasarımların üretici boyutunu açığa kavuşturmak.

Endler, kitaba başlarken, her sektörün yapısına derinlemesine ve kasıtlı olarak yerleştirilmiş bir eşitsizliği gözler önüne sermek, erkeklerin erkekler için araştırma yapıp tasarladıklarını ve erkekleri geliştirme amacına nasıl ulaştıklarını ortaya koymak için bu duruma olan öfkesini sansürlemek yerine onu kullanmayı/yönlendirmeyi tercih ettiğini belirtiyor. Aslında, küçük yaştan itibaren öfkenin küçük kızlar için çirkin bir şey olduğu, haksızlığa uğradığı zaman öfkeye kapılmadan yardım istemesi ya da bir köşede üzülmesi gerektiği öğretilmiş kendisine. Zira, kendi deyimiyle, kadınların üzüntüye yakışan pasif bir konumda tutulması gerekli, öfke aktif hale gelince tehlike oluşturabiliyor. İşte kitap da bu öfke ile yazılmış. Seçiminin oldukça iyi olduğu da aşikar. Aksi takdirde cis[1] olmayanlar için hemen her şeyin ölçüsü olarak kabul edilen cis erkeğin ve erkek egemen tasarımın hayatımızı bu denli etkilediğini ve bu durumu nasıl normalleştirebildiğimizi geniş çapta bir araştırma üzerinden düşünmemiz zor olurdu.

Yazar, bu kitap için farklı yaş gruplarından farklı özelliklere sahip pek çok kadınla görüştüğünü belirtiyor. Kendisini de "hetero, beyaz, engelsiz, cis" olarak tanımlıyor ve bu bakış açısından deneyimlediği/ gözlemlediği tasarımlar üzerine kuruyor metni. "Dil Yapıları"nı tartışarak başlıyor kitap. Dilin, kelime ve hecelerin ard arda dizilmelerinden fazlası olduğunu ve kolektif olarak paylaştığımız düşüncelerin patriyarkayı nasıl yeniden ürettiğini, farklı diller üzerinden örneklerle açıklıyor. Örneğin Almanca'da "taşaklı olmak" birinin dikkat çekecek kadar cesur olduğunu vurgulamak için kullanılırken yazarın araştırmalarına göre aslında pek çok dilde (Fransızca, İspanyolca, Portekizce, İngilizce, Lehçe, Rusça) cesaretin yine "testis torbası" ile ilintilendirildiğini ortaya çıkartıyor. Ayrıca,

[1] Yazar bu tanımı, cinsel kimliği doğuştan gelen fizyolojik cinsiyetiyle örtüşen insanlar için kullandığını belirtiyor.

kendi dili olan Almanca'da ve ayrıca Fransızca'da artikellerden kaynaklanan ayrımcılığa örneklerle yer veriyor. Mesela, 99 kadın şarkıcı ve bir erkek şarkıcı biraraya geldiğinde 100 şarkıcı etmesine karşın, bu dillerde, kadınlar birden yok olup, erkek kategorisinde kayboluyorlar (34). Bunun gibi araştırmaları üzerinden beslediği pek çok örnekle, Almanya'da kökleri derinlere uzanan cinsiyet normlarına sahip dilsel alışkanlıkların eşitlik yolunda nasıl bir engel haline gelebildiğine dikkat çekiyor. Kadınların dildeki yokluğunu ya da genellikle olumsuzlukla ilintilendirilmelerini eleştiriyor ve dilin değişmez kurallar bütünü olmadığını vurguluyor. "Dil Yapıları"nda konu sadece artikeller değil. Pek çok kültürde dile içkin kılınan ayrımcılığın temellerine de çok ayrıntılı olmasa da değiniyor yazar.

"Dil Yapıları"nın ardından Endler, "Kamusal Alan Kime Ait?" başlığı altında "işeme" konusunu ele alıp, tasarımlar üzerinden, temel bir hakkın kadınlara ve kız çocuklarına nasıl da koşullu olarak açıldığını ortaya koyuyor. 2015 yılında mahkemeye taşınan bir olayı, 21 yaşındaki üniversite öğrencisi bir kadının "lazımlık eşitliği" idolü haline gelişini anlatıyor. Genç kadının, bir gece Amsterdam'da tuvalet bulması gerekiyor ve en yakın tuvalet de 3üç km uzaklıkta. Pisuarlardan bolca var ama erkekler için tasarlanmış. Amsterdam sokaklarında erkeklerin sıkışmadan rahatça gezmelerini sağlayan bu pisuarların çizimleri de kitapta mevcut. Bu tasarım kadınların kullanması için hiç uygun değil. "…Biri işemek için çömelecek olursa, poposu her taraftan görünebilir." (53-54). Üstelik söz konusu alan kamusal. Genç kadın bu pisuarı kullanamayacağı için gözlerden uzak bir köşe bularak son derece rahatsız bir şekilde işedikten sonra, polisleri görüyor. Artık çok geç. 140 Avro para cezası kesiliyor ancak genç kadının bu işin peşini bırakmaya niyeti olmaması, konuyu mahkemeye taşıması ve hikâyenin devamı oldukça heyecan verici. Bu mücadelenin devamının kitaptan edinilmesi daha iyi olabilir, bununla birlikte kitabın, Avrupa'nın en ünlü kentlerinden birinde 2015 yılında kadınlara dayatılan bu eşitsizliğin nedenini çarpıcı bir mahkeme olayı üzerinden tartışması oldukça etkileyici. Sadece erkeklerin kullanabileceği bir pisuar tasarlayarak şehir merkezine 35 adet yerleştirmenin, öte yandan yalnızca iki adet oturulabilir tuvalet inşa etmenin öyküsü bu. Dahası da var. Mahkeme başkanı, "Daha evvel hiçbir kadının kaçak işerken yakalanmamış!" olması gibi bir "gerekçe" ile genç kadını haksız bularak kadın deneyimini hiçe sayıyor. Bu kararının ardından başlayan direnişin umut veren ama yazara göre bir şeyi değiştiremeyen öyküsü okunmaya değer. Ezcümle, bu kısımda, yazar, kamusal

alanın daha kapsayıcı ve feminist olmasının önemini başka örnekler de göstererek tartışıyor.

Bir diğer bölüm, Work it', bilim insanları üzerinden ilerliyor. Kadın bilim insanlarının kendileri için değil, kendilerinden daha uzun ve ağır olan erkek meslektaşları için oluşturulmuş şartlar altında çalışmak zorunda olduklarını yine farklı tasarım örnekleri üzerinden tartışıyor Endler. Uluslararası Uzay İstasyonu ISS'nin patriyarkal bir tasarım cenneti olduğunu detaylarıyla anlatıyor. Örneğin, uzay istasyonu sakinleri yer çekimsiz ortamda sabit durmaya ihtiyaç duyacakları için, istasyonun uygun yerlerine mavi boru döşenmiş ve gerek duyanlar ayaklarını altına sıkıştırarak sabitlenebiliyorlar. Öte yandan kadın astronot Meir, ayaklarını o borulardan birinin altına geçiremiyor zira boyu bir erkek kadar uzun değil. Bu yaşamsal bir mesele mi? "Hayır" diyor yazar, ama zor ve adaletsiz bir durum yaratıyor, zira eğer ayaklarını buraya geçirebilse erkek meslektaşları gibi dinlenebilecek ve sabit kalabilecek. Ayrıca astronot kadının, cis bir erkeğin boy uzunluğu esas alınarak ayarlandığı için pencereden dışarıyı görememe durumu sona erecek ve bulunduğu uzay aracından dışarıyı diğer meslektaşları gibi o da gözlemleyebilecek. Ancak tasarım buna izin vermiyor (131). Aslında, okuyucuyu şaşırtan örnekler oldukça çeşitli astronot kadınların koşulları açısından. Ellerine çok büyük gelen eldivenlerle çalışmak zorunda kalmaları bunlardan biri. Özellikle de keman sanatçısı Andre Rieu'nun astronot Samantha Cristoforetti'ye yönellttiği "Siz yokken uzay istasyonunu kim temizliyor?" sorusunu duymak zorunda bırakıldığı kısım okuyucu için öfkelendirici (132). Yazar, uzay anekdotlarını paylaştığı bu bölümün devamında buradan ne anlamamız gerektiğini de özetliyor: Hemen hepimiz bir parça ISS astronotuyuz! Bizim için yapılmamış bir iş yerindeki sıkıntıları paylaşıyoruz (132).

Bilim insanlarına dair kısım astronotlarla sınırlı değil. ABD ordusuna ait askeri uçaklardaki cihazların boyutlarına ilişkin incelemeleri paylaşan Endler, kokpit tasarımının da cis erklere göre işlevsel olduğunu belirtiyor. Gözlemlenen vakalardan verdiği örnekler var. Örneğin, kadınların yüzde 65'i oturur vaziyette iken pedala yetişemiyor. Tahmin edilebileceği gibi kokpitte başarılı bir kariyerin temel şartını sağlamaları en baştan engelleniyor. Dahası, ayrımcılık emniyet kemeriyle sürdürülüyor. Kadınların daha minyon ve hafif vücutları olduğu için, kemer mekanizması da erkeklere uygun tasarlandığı için,

kadınlar dış etkenlere karşı yüksek hızlarda sabit tutulamıyor (141). Bu durum oldukça yaşamsal bir meseleye işaret ediyor.

İş hayatı üzerinden ilerleyen bu bölüm, Work it', sıradan bir iş yerinde koltukların tasarımından, açık planlı ofislere dek erkeğin esas ölçü olarak alındığı bir dizi "normalleştirilmiş araç"a eleştiri getiriyor. Hatta, ofis sıcaklığının bile kadınların rahat etmesini sağlayacak dereceden daha düşük tutulduğunu, bilimsel olarak kadınların iş yerindeki performanslarının oda sıcaklığı sayesinde düştüğünü ve üşüdüklerini belirtiyor. İnşaat sektörü için de durum farklı değil, çok az kadının çalışabildiği bu sektörde kadınlara uygun araçların kullanılmadığını belirtiyor yazar. Çimento torbaları büyük ve ağır. Tuğlalar erkek eline mükemmel uyum sağlarken kadın eli için aşırı büyük. Peki ya tarım sektörü? Yazara göre, bu sektörde çalışanların çoğunu kadınlar oluşturuyor ama hiyerarşik sıralamada hep alt katmanlarda kalsınlar diye traktör kullanmamaları gerekiyor. Zira traktörü erkekler kullanmalı! Bu da sürücü koltuğunun fren pedalına uzaklığının standart olarak erkek boyuna göre ayarlanması ya da benzin tankının çok yukarda yapılması ile mümkün kılınıyor. Aslında, diyor yazar, kadınların tarımda erkeklere kıyasla fazla zorlanmalarına bir neden yok, yapılan iş, erkekler kadar kadınlara da uygun. Ama daha uygun araçlara ihtiyaç var (143).

Çalışma koşulları açısından durum böyle iken, yazar yaşamsal açıdan önem taşıyan başka bir konu, arabaların kaza testlerine sözü getiriyor. Kaza testleri de cis erkekler temel alınarak oluşturulmuş modeller kullanılarak gerçekleştirildiğinden, emniyet kemeri takmış bir kadın sürücünün yaralanma olasılığının çok daha yüksek, ölüm riskinin de aynı ölçüde fazla olduğunu istatistiklerle ortaya konuyor. Zira çarpışma testleri, erkek modellerle ve koltuk standart pozisyonda iken yapılıyor. Sürücü kadınlar ise pedallara yetişmek için koltuklarını öne çekmek zorunda kalıyorlar (144, 145, 146). Koltuk standart pozisyonda olmadığı, biraz öne çekildiği için, önden çarpışmalarda, kadınların karın bölgesinde iç yaralamalara maruz kalma olasılığının çok daha yüksek olduğunu, hatta ön panelle aradaki mesafe de oldukça kısaldığından bacakların çok daha fazla risk altında olduğunu belirtiyor bu istatistikler (148). Kazalarda kadınlar ortalama olarak erkeklerden daha hafif oldukları için de daha hızlı ileri atılıyorlar. Peki neden kadınların hayatlarını kurtarmak için testler ve ekipman değiştirilmiyor diye araştıran yazar, araç güvenliğinin pahalı bir mesele olduğunu, çarpışma testlerinin büyük yatırımlar gerektirdiği sonucuna ulaştığını belirtiyor.

Testlerdeki ekipman değişikliği yerine, halkın ilgisinin yoğun olduğu "maymunlara işaret dili öğretme" çabalarına büyük miktarda yatırım yapıldığını de ekliyor, çünkü kapitalizm bunu gerektiriyor (146).

Yazar, bisiklet seven, bisiklet sporuna profesyonel sürücü olarak devam eden kadınlarla ilgili de araştırmalar yapmış. Burada da konu sele. Selenin tasarımı erkek poposuna ve cinsel organına uygun. Erkekler otururken cinsel organlarını yana kaydırabiliyorlar, öte yandan bu durum kadınlar için aynı değil. Ayrıca, *Yale Üniversitesi'*nde yapılan bir araştırmayı da paylaşan yazar, yarış bisikletinde gidonun yüksekliğinin kadının pelvik tabanının ve dış dudaklarının maruz kaldığı basınç üzerinde belirleyici bir etkisi olduğunu belirtiyor (155). Burada yine erkekler için erkekler tarafından belirlenen içerik söz konusu, ancak yazarın sorunsallaştırdığı yalnızca bu değil. Doğa sporları uzmanlarıyla görüşerek, kadınların bir şekilde, tasarımlardan kaynaklanan bu durumu kendi hatalarıymış gibi deneyimlemelerini, utanç duygusu yaşamalarını ya da savaşlar vermek zorunda olmalarını tartışıyor (152).

Sonraki bölüm, "Ye Kürküm Ye", kıyafetlere ayrılmış. Erkeklerin işeme kolaylığı sağlayan yırtmaçlı donlarından ve fermuarın fazlasıyla işlevsel şekilde buna hizmet ettiğinden başlayarak, kadın kıyafetlerine geçen yazar, çoğunlukla bunların rahatsızlığına ve cepsiz tasarlanmalarının sorunlarına işaret ediyor. Bu bölümde ayrıca üniformaların iş yaşamında yarattığı eşitsizlik de sorgulanıyor. Bakım ve sağlık sektöründe çalışan kadınların yüzde yetmiş beş gibi bir orana yükseldiği günümüzde, malzemeler, giysiler, koruma tertibatı yine standart bir erkeğe uygun yapılıyor. Burada, yazarın örneklerinden biri, korona döneminde sıklıkla kullanılan maskeler. Kalıpları o denli büyük ki çoğunlukla kadınların yüzüne tam olarak oturmadığı için gereken korumayı da sağlayamıyor. Kalıbı uymayan koruyucu giysilere ayrıntılı örnekler veriyor yazar burada.

Haftada beş gün giyilmek zorunda olan iş kıyafetleri de var tabii. İşemek için çıkartılması gereken tulumlar konu ediliyor örneğin. Bunlar için verilen mücadelelerden biri de İngiltere'deki sahil güvenlik görevlisi kadınların defalarca şikayet etmelerine karşın bugüne dek sonuç elde edememiş olmaları. Yazar, kadınların küçük erkekler olmadığını ve vücut yapılarının değişiklik göstermesi nedeniyle koruyucu iş kıyafetlerinin erkeklere özel tasarlanmasının nasıl sorunlar yarattığını tartışıyor. İtfaiyeci kadınlar için bu durum

yaşamsal bir sorun yaratırken, avukat kadınlar için ise bambaşka problemlere neden oluyor. Zira yazara göre cübbelerin hepsi büyük ve geniş kesimli. Hukuk mezunlarının yarısından fazlası kadın olsa da resmi kıyafetler erkeksi. Uzmanlarla görüşmeler yapan yazar alıntılarla cinsiyetlendirilmiş tasarımları giymek zorunda olan kadınların düşüncelerine yer veriyor:

> Cübbe bir engeldir. Avukatlık mesleğinin ve genel olarak hukukçuluğun hala erkek egemen olduğu gerçeğinin yanında bir engel daha. İhtiyar beyaz erkeklerden oluşan bir kalabalık. Derken ufak tefek, esmer, mesleğe henüz başlamış bir kadın geliyor ve şöyle diyor: Selam ben de varım. …Bir hukukçunun üzerindeki bedenine uygun cüppe güvenirlik, hakimiyet ve yetkinlik çağrıştırır. Oysa ben cübbenin içinde hakim gibi değil minnacık görünüyorum. (171-172).

İdeal bir durumda eşitleme işlevine sahip olması beklenen cüppenin, başka birinin cübbesini giymişçesine, yazarın tabiriyle, gülünç duruma düşürdüğü profesyonel kadınlar, cüppelerinin işlevselliğini sorguluyor bu kısımda (173).

Bu bölüm yalnızca iş kıyafetlerini değil, profesyonel futbolcu kadınların giydiği kramponları da sorunsallaştırıyor. Zira kadınlar için krampon da yok! Yazar, kadın topuğunun bariz şekilde daha dar olduğunu, ayağın ön kısmının orantısal olarak biraz geniş ve kemeri olduğunu belirtip, futbol oynamak isteyen kadınların ya erkek ayakkabısı ya da çocuk ayakkabısı giymek zorunda kaldıklarını söylüyor[2] (174-175).

Son olarak erkek merkezli tıp düşüncesini de sorgulayan yazar güncel örnekler üzerinden ilerliyor. Mesela, otizm teşhisi için kız çocuklarına ve kadınlara uygulanan testin erkeklere göre geliştirilmiş olma durumu bunlardan bir tanesi.

Peki ya Üretici?

Yazarın tasarımlara dair eleştirilerinin ardından, hemen her bölümde üretici ile ilgili bir kısım yer alıyor. Endler, üreticilerin kadını etkilemenin ve tüketici kılmanın yolunu “bir şeyleri pembeye boyamak, daha küçük, çiçekli ve yumuşak hatlı tasarımlar yapmak” olarak varsaydıklarını belirtiyor. Bu tasarımları, kadınlara ayrıcalıklı olduklarını ima eden pazarlama stratejileri olarak görüp, eleştiriyor. Özellikle, yapay olarak vurgulanan bu ayrım

[2] Endler, ayrıca işin üretici boyutunu da dikkate alıp, futbolcu kadınların krampon konusunda, kendilerine uygun tasarım yapıldığı takdirde, pembe ve çiçekli tasarımlar değil, siyah, deri ve ayaklarına uygun, son derece sade kramponlar arzu ettiklerini belirtiyor (176-177).

sonucu kız çocuklarında benlik imajına ve cinsiyet rollerine dair bir "ayrı olma" durumunun yaratılabildiğini belirtiyor (97). Öte yandan, ürün koyu renk, mat, vidalı/düğmeli ise "profesyonel kodlanmış"[3], "normal" olarak kabul edilmesi, yani erkeksi standartlara sahip nesnelerin profesyonel olarak nitelendirilmelerini de sorunsallaştırıyor. Bunu, "Erkeksi olan normdur. Kadınsı olan normdan sapma!" olarak betimliyor (96-97).

Sonuçta kitap, "yapılan işin erkekler kadar kadınlara da uygun olduğu", sadece "daha uygun araçların tasarımına gereksinim duyulduğu"nu, "uygun tasarımın kadınların sağlıklarına, olanaklarına ve yaşam kalitelerine büyük bir etkisi olacağını" (143) akademik bir kaygı gütmeden, gündelik örnekler üzerinden ortaya koyması açısından oldukça değerli.

Yazar, sorunsallaştırdığı "beyaz normlu patriyarkal tasarım"ın kapitalizm ile birleştiği yerde verdiği rahatsızlığa dair çözümü de son bölümde sunuyor: Şeyler verili değildir, değişebileceğine dair potansiyeli bilmek gerekir! En azından çevremizdekilerin sinirlerini hoplatmak amacıyla bu bilgiyi bolca kullanmak işe yarar.

Pek çok alandaki erkek egemen tasarımın öyküsünü açık eden bu değerli kitap, yer yer uzun betimlemeleri, eleştireceği alanın tasarım konusuna girmek için konuyu fazla uzatması ve detaylandırırken rasyonel bir akış izleyememesi nedeniyle dikkati dağıtabiliyor. Okurken zaman zaman sabır isteyen bölümler mevcut olsa da, bittiği zaman tasarımlar bağlamında "Dünyanın neden kadınlara uymadığı" konusunda önemli bir aydınlanma yaşatıp, "iyi ki okumuşum" dedirtiyor.

Kitabın bir kaynakçaya sahip olmaması da ayrı bir sorun olarak ortaya çıkıyor. Örneğin kitapta, "Gülün Romanı" isimli 13. yüzyılın en etkili eserlerinden biri olarak betimlenen ve alegorik figürün erkek olmasından, kadınları birer cinsel obje olarak temsil etmesine dek eleştiriye tabii tutulan bir eserin kaynağı mevcut değil. Bunun gibi, metinde adı geçen ve eleştirilen eserlerle yeni tanışan okur için bir kaynakça olmaması sorun yaratıyor. Ayrıca, kuşku yok ki, metin Almanca aslından Türkçe'ye büyük bir emekle çevrilmiş. Ancak bir de Virginia Woolf'un "Kendine Ait Bir Oda" adlı, ismiyle müsemma

[3] Yazar, bu durumun dilde de ayrımcılığa neden olduğunu, İngilizce'de erkeklere has profesyonel elektrikli aletlere "powertools", kadınlara has olanlara ise "assistans" dendiğini, Almanca'da da aynı durumun geçerli olduğunu belirtiyor.

eseri “Bir Oda” şeklinde çevrilmeseydi (235) çok daha iyi olurdu diye düşünmeden edemiyor okur.